

Георгије Вулић*

истраживач виши сарадник

Институт историјских наука Универзитета у Источном Сарајеву

САРАЈЕВО 1991. – ЗАОШТРАВАЊЕ ПОЛИТИЧКЕ КРИЗЕ И ПУТ У РАТ

Апстракт: У раду се на основу документарне грађе, штампе и литературе анализирају политичке и безбједносне прилике у Сарајеву 1991. године, у времену разбијања Југославије и припрема за рат у Босни и Херцеговини. Иако је Сарајево било симбол мултиетничности и југословенске идеје, након избијања рата у Словенији и Хрватској у овом граду је дошло до раста тензија. Муслимански народ је у том периоду формирао паравојне формације, од којих је најзначајнија *Патриотска лига*. Српски политичари у Сарајеву, упркос осјећају угрожености и размирицама, инсистирали су на очувању Југославије. Циљ рада је расвијетлити околности које су довеле до грађанског рата у Сарајеву.

Кључне ријечи: Сарајево, Босна и Херцеговина, грађански рат, Југославија, *Патриотска лига*.

*

Од „југословенског” ка „националном” у Сарајеву

Током 1990. године дошло је до формирања националних странака у Босни и Херцеговини. Тако је 26. маја 1990. основана Странка демократске акције (СДА), национална странка муслиманског народа. У програмској декларацији ове странке истакнуто је да она представља „политички савез грађана који припадају муслиманском културно-повијесном кругу”. Овим наводима јасно је испољена укоријењеност странке у исламском вјерском контексту. У истој декларацији наведено је да странка укључује и „друге грађане Југославије који прихватају програм и циљеве Странке”. На овај начин се желио представити наводни грађански и наднационални карактер ове странке. За предсједника је изабран Алија Изетбеговић, а језгро странке чинили су они који су заједно

* georgijevulic999@gmail.com

са Изетбеговићем осуђени 1983. године у Сарајеву због „муслиманског национализма” и „непријатељске пропаганде”.¹

Претходно је, неформално посматрајући, почетком 1990. године, настала Хрватска демократска заједница Босне и Херцеговине (ХДЗ БиХ), као огранак истоимене странке која је постојала у Хрватској. Након низа договора и иницијатива, ова странка је званично основана на састанку у Сарајеву 18. августа 1990. године. Први предсједник ХДЗ БиХ био је Давор Периновић, али је он веома брзо смијењен са те позиције због свог српског поријекла.² Срби су своју националну странку у Социјалистичкој Републици БиХ (СР БиХ) основали на велики православни празник Петровдан, 12. јула 1990. године, када је у сарајевској дворани Скендерија одржана Оснивачка скупштина Српске демократске странке Босне и Херцеговине (СДС БиХ). За предсједника је изабран др Радован Караџић, који је дуги низ година радио у Сарајеву.³ Као што се може закључити из наведеног, све три националне странке у СР БиХ формиране су у Сарајеву, граду који је за многе представљао симбол мултиетничности. Осим тога, велики значај у Југославији Сарајево је добило и организовањем Зимских олимпијских игара 1984. године, када је доспјело у жижу југословенске, али и европске и свјетске јавности.⁴ По мишљењу неких историчара, Зимске олимпијске игре из 1984. године су промијениле слику о Босни и Херцеговини као „тамном вилајету”.⁵

У условима свеопште политичке и економске кризе у земљи, као и могућности да дође до распада Југославије, српски народ је осјећао потребу да обнови неке од својих најзначајнијих националних институција. Тако је 28. јуна 1990. године у Сарајеву дошло до обнове Српског просвјетног и културног друштва (СПКД) „Просвјета”⁶, када је усвојен нови статут

¹ Закључни извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву од 1991. до 1995. године, Бања Лука 2020, 140.

² О томе је свједочио лично Давор Периновић, чија је породица поријеклом из Билеће. Он је наводио и да у времену комунистичке управе о свом поријеклу није знао готово ништа. Тек је накнадно сазнао те податке и изнио их у јавност. Предсједник ХДЗ-а у Хрватској, Фрањо Туђман, сматрао је да Периновић мора хитно бити смијењен са мјеста лидера странке у БиХ, јер је Србин, што је веома брзо и учињено. Видјети: *A STA VI MISLITE - Davor Perinovic - Ispovest Srbina koji je osnovao HDZ BiH - Tv Ras*, https://www.youtube.com/watch?v=UCe5DRukNto&ab_channel=RAStelevizija.

³ Драгослав Илић и др., *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату: историјски преглед*, Бања Лука 2018, 34-36.

⁴ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006, 273-275; 286-288.

⁵ Latinka Perović, *Uvodna studija, Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Beograd 2021, 72.

⁶ СПКД „Просвјета” основано је 1902. године. Рад јој је забрањиван у оба свјетска рата. У периоду након Другог свјетског рата најчешће је забрањивана свака

којим су уређени организација, програмски циљеви, задаци и садржај дјелатности Друштва. Предсједник обновљене Скупштине и Главног одбора „Просвјете” постао је академик проф. др Војислав Максимовић.⁷ Оснивачка скупштина Градског одбора СПКД „Просвјета” за Сарајево одржана је 24. новембра 1990. године. Основни задаци овог Друштва били су везани за његовање српске културе, обнављање националне и историјске свијести, као и развој просвјетне дјелатности. Посебна пажња поклањана је питању вјере и традиције.⁸ У истом периоду формирано је и Хрватско друштво „Напредак”, као и „Препород” код Муслимана.⁹

СДС БиХ је за Србе у БиХ представљао и својеврстан национални покрет. Руководство ове странке чинила је махом елита српског народа у БиХ. Предсједник Савјета ове странке постао је 3. децембра 1990. године академик проф. др Славко Леовац, док је један од чланова Савјета истог дана постао академик проф. др Милорад Екмечић, чувени српски историчар.¹⁰ Оба наведена академика била су уједно и дио српске интелектуалне елите у Сарајеву, радећи као професори на Универзитету у овом граду. Управо су професори овог Универзитета српске националности одиграли веома значајну улогу у конституисању, али и даљем јачању СДС-а.

Већ током 1990. године дошло је и до оснивања паравојних формација у Босни и Херцеговини. По досадашњим сазнањима, прва паравојна формација у Босни и Херцеговини формирана је 2. августа 1990. године од стране Муслимана у Устиколини код Фоче. О томе је у интервјуу 1995.

практична дјелатност са националним садржајем, а често је стављана и под сумњу партијских и државних органа. У таквим условима, 1949. године „Просвјета” је обуставила рад, а сву своју имовину предала је новооснованом Савезу културно-просвјетних друштава. Тиме је био угушен рад једног друштва које је у историји српског народа имало изузетно значајну улогу и дало огроман допринос његовом културном, просвјетном и општем напретку. Видјети: Божидар Маџар, *Просвјета: Српско просвјетно и културно друштво 1902-1949*, Бања Лука–Српско Сарајево 2001.

⁷ Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица (РЦИРЗ), Електронска архива (ЕА), *Srpsko prosvjetno i kulturno društvo „Prosvjeta” – Sarajevo*, Program rada, Sarajevo, 28. juna 1990. god., 1-2.

⁸ РЦИРЗ, ЕА, Записник са оснивачке Скупштине Градског одбора Српског просвјетног и културног друштва „Просвјета” за Сарајево која је одржана 24. XI 1990. год, 1-2.

⁹ Исто, 1.; *Bošnjačka zajednica kulture – temeljna i najstarija organizacija kulture Bošnjaka*, <https://www.bzk.ba/preporod-je/>.

¹⁰ РЦИРЗ, ЕА, Одлука о именовању предсједника Савјета Српске демократске странке Босне и Херцеговине, Број: 05-140-1/90, Сарајево, 3. децембар 1990. године; РЦИРЗ, ЕА, Одлука о именовању члана Савјета Српске демократске стране БиХ, Број: 05-140-1/90, Сарајево, 3. децембар 1990. године.

свједочио вођа и оснивач те формације, а током рата и командант Главног логистичког центра тзв. Армије РБиХ, Халид Ченгић.¹¹

Први вишестраначки избори у СР БиХ организовани су 18. новембра 1990. године. Апсолутну већину гласова освојиле су националне странке три народа у овој Републици. Много слабији резултат од очекиваног оствариле су реформистичке странке и оне које су представљале идеолошке наследице некадашњег Савеза комуниста БиХ (СК БиХ). Осим општинских избора организовани су и локални избори за скупштине општина. У сарајевској општини Стари Град исход избора је био сљедећи: СДА – 53% освојених гласова, СК БиХ – Социјалистичка демократска партија (СДП) – 14%, Савез реформских снага (СРС) за БиХ – 11%; у општини Центар: СДА – 30%, СК БиХ – СДП – 21%, СРС за БиХ – 20%, СДС – 15 %; у општини Ново Сарајево: СК БиХ – СДП – 26%, СДС – 24%, СДА – 21%, СРС за БиХ – 19%; у општини Нови Град: СДА – 35%, СДС – 21 %, СК БиХ – СДП – 16%, СРС за БиХ – 15 %; у општини Хаџићи: СДА – 44%, СДС – 20%, СК-СДП и Демократски социјалистички савез (ДСС) – 18%; у општини Илиџа: СДА – 33%, СДС – 28%, СРС за БиХ – 15%, СК БиХ – СДП – 11%; у општини Трново: СДА – 63%, СДС – 17%, СК-СДП и ДСС – 17%; у општини Илијаш: СДС – 37%, СДА – 33%, СК БиХ – СДП – 14%; у општини Вогошћа: СДА – 35%, СДС – 29%, СК БиХ – СДП – 20%; у општини Пале: СДС – 64%, СДА – 20%, СК-СДП и ДСС – 16%. Из наведених података се може, простим поређењем, закључити да је у мултинационалном Сарајеву, у коме су биле смјештене све институције републичке власти, као и највећи број образовних, медијских и културних институција, проценат грађана опредељених за националне странке био нешто мањи у односу на остала мјеста у СР БиХ.¹²

Ипак, појединачно или заједно, националне странке су освојиле већину гласова у свакој од десет сарајевских општина (Стари Град, Центар, Ново Сарајево, Нови Град, Хаџићи, Илиџа, Трново, Илијаш, Вогошћа и Пале). Од десет скупштина општина, СДС је освојио апсолутну већину само у Палама (32 од 50 одборника), док је СДА апсолутну већину имала у Трнову (19 од 30 одборника) и Старом Граду (37 од 70 одборника). Националне странке су освојиле већину и у Скупштини Града Сарајева, јер им је припало 73 од 120 мандата: 41 (или 34%) је освојила СДА, 28 (или 23%) СДС, а 4 (или 3%) ХДЗ. Реформистичке и странке „лијеве оријентације” освојиле су 42 мандата (или 35%), али ниједна национална странка није хтјела ући у власт са овим блоком, па су оне остале без власти на нивоу Сарајева.¹³

¹¹ Драгослав Илић и др., *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату...*, 43.

¹² *Закључни извјештај Независне међународне комисије...*, 142-143; Suad Arnautović, *Izbori u Bosni i Hercegovini '90.: analiza izbornog procesa*, Sarajevo, 1996, 118.

¹³ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 289-290.

Националне странке су успјеле показати дјелимично јединство само приликом подјеле функција на републичком, градском и општинском нивоу, јер је око тога претходно дошло до међустраничног договора. На основу гласова националних странака, за председника Скупштине Града Сарајева и градоначелника Сарајева изабран је Мухамед Крешевљаковић из СДА, за председника Извршног одбора (извршни орган Скупштине Града, прим. аут.) Максим Станишић из СДС-а, а Александра Балвановић из ХДЗ-а за потпредседницу Скупштине Града.¹⁴

Убрзо након избора било је очигледно да се политичка криза продубљује, те да коалициони партнери имају прилично различита мишљења о даљем развоју СР БиХ, али и Југославије. Српски интелектуалци покушавали су да постигну договор са муслиманском страном о заједничкој држави и мирном суживоту. Зарад тог циља, делегација српских културних радника се фебруара 1991. године састала са групом истакнутих муслиманских интелектуалаца у сарајевском хотелу „Холидеј ин”. Српску делегацију на том састанку чинили су Милорад Екмечић, Добрица Ћосић, Предраг Палавестра, Слободан Селенић, Дарко Танасковић, Рајко Петров Ного, Славко Леовац и Светозар Кољевић, док су са друге стране били Авдо Сућеска, Мухсин Ризвић, Хасан Сушић, Енес Дураковић и Алија Исаковић. Домаћин овог сусрета био је Русмир Махмутџеџајић.¹⁵

Према свједочењима учесника, разговор српских и муслиманских интелектуалаца је тада протекао у атмосфери неразумијевања и попутно супротстављених ставова. Екмечић је на том састанку напоменуо да би муслиманско опредјељење за Југославију, уз споразум са српском страном, било веома значајан фактор опстанка ове земље. Муслимански интелектуалци су били потпуно незадовољни оваквим ставом академика Екмечића. Готово сва изнесена становишта муслиманске стране искућивала су могућност опстанка југословенске државе. Српски интелектуалци су тада могли закључити да је муслиманској елити основни циљ независна држава Босна и Херцеговина, што никако није било у складу са ставовима српске стране, заинтересоване искључиво за опстанак Југославије.¹⁶

Иако је у овом периоду код Срба јачала национална свијест, однос према Српској православној цркви међу српским становништвом и даље није био на потребном нивоу, по мишљењу црквених великодостојника. Митрополит добробосански Владислав (Митровић) је у извјештају упућеном

¹⁴ Исто, 290.

¹⁵ Јован Алексић, *Однос Милорада Екмечића према српском националном питању у контексту грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992–1995)*, Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источно Сарајеву, Источно Сарајево 2024, 494.

¹⁶ Исто, 494.

Светом архијерејском синоду Српске православне цркве (СПЦ) од 29. априла 1991. године навео слједеће: „Не осећа се већа активност верника ни после националне еуфорије и вишестраначког система, јер у српским странкама претежно су бивши чланови комунисти који имају исти однос према Цркви, понегде и гори него пре, јер желе да управљају црквеном имовином и да буду чланови црквеног одбора, па макар били и атеисти. Када би им се дозволило да код цркве држе митинге, долазили би више, али ради митинга. Ми у смислу одлуке Св. архијерејског синода нисмо дозвољавали одржавање митинга код цркава, па се они буне позивајући се на друге крајеве где се то дозвољава.”¹⁷

Значајну промјену у етничкој структури Сарајева, али и начину живота у знатној мјери, унијело је досељавање великог броја Муслимана са простора некадашњег Новопазарског санџака. Тзв. Санџаклије донијеле су са собом у овај град своје обичаје, традицију и културу, гдје је исламска вјера знатно више истицана у први план него што је то био случај код локалног муслиманског становништва. Овај процес досељавања тзв. Санџаклија у Сарајево је попримио масовне размјере током осамдесетих година XX вијека, па је пред избијање грађанског рата у БиХ међу Муслиманима у Сарајеву дошло до јачања радикалног исламизма.¹⁸ Нови подаци о етничкој структури у БиХ, а тиме и у Сарајеву, били су доступни на основу пописа становништва одржаног крајем марта 1991. године.

Табела: Резултати пописа становништва из 1991. године за Град Сарајево и све сарајевске општине

Општина	Укупно	Муслимани	Срби	Хрвати	Југословени	Остали
Град Сарајево	527.049	259.470 (49,23%)	157.143 (29,82%)	34.873 (6,62%)	56.470 (10,71%)	19.093 (3,62%)
Стари Град	50.744	39.410 (77,66%)	5.150 (10,15%)	1.126 (2,22%)	3.374 (6,65%)	1.684 (3,32%)
Центар	79.286	39.761 (50,15%)	16.631 (20,98%)	5.428 (6,85%)	13.030 (16,43%)	4.436 (5,59%)

¹⁷ Горан Латинић, *Дабробосанска епархија Српске православне цркве у посљедњој деценији 20. вијека*, Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источном Сарајеву, Источно Сарајево 2024, 134.

¹⁸ Жељко Пантелић-Бунар, *Догађаји у Сарајеву и околини који су обиљежили период од маја 1991. године до изласка из Сарајева Команде 2. војне области*, Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источном Сарајеву, Источно Сарајево 2024, 626-627.

Ново Сарајево	95.089	33.902 (35,65%)	32.899 (34,60%)	8.798 (9,25%)	15.099 (15,88%)	4.391 (4,62%)
Нови Град	136.616	69.430 (50,82%)	37.591 (27,52%)	8.889 (6,51%)	15.580 (11,40%)	5.126 (3,75%)
Хацићи	24.200	15.392 (63,60%)	6.362 (26,29%)	746 (3,08%)	841 (3,48%)	859 (3,55%)
Илица	67.937	29.337 (43,18%)	25.029 (36,84%)	6.934 (10,21%)	5.181 (7,63%)	1.456 (2,14%)
Трново	6.991	4.790 (68,52%)	2.059 (29,45%)	16 (0,23%)	72 (1,03%)	54 (0,77%)
Илијаш	25.184	10.585 (42,03%)	11.325 (44,97%)	1.736 (6,89%)	1.167 (4,63%)	371 (1,48%)
Вогошћа	24.647	12.499 (50,71%)	8.813 (35,76%)	1.071 (4,35%)	1.730 (7,02%)	534 (2,16%)
Пале	16.355	4.364 (26,68%)	11.284 (68,99%)	129 (0,79%)	396 (2,42%)	182 (1,12%)

Преузето из: *Popis iz 1991. (u tadašnjim granicama opština)*, <http://www.statistika.ba/?show=7#tab5>

Политичка криза у Сарајеву и припреме за рат

Један од основних проблема са којима се суочио новоизабрани градоначелник Сарајева Мухамед Крешевљаковић било је питање одржавања јединствености Града Сарајева. Он је недуго након избора на мјесто градоначелника о Сарајеву изјавио следеће: „Очито је да не живи као јединствена градска цјелина, пошто има много општина, и све је то расцијепано.” Такође, истицао и незавидан политички положај Града, који има и много комуналних проблема.¹⁹

Руководства свих сарајевских општина, без обзира на националну припадност, сматрала су да је њихова општина добила мање средстава него што јој припада. Општина Центар је чак пријетила да ће се повући из градског буџетског система. Селим Хаџибајрић, предсједник општине Стари Град, је изјавио да ће на подручју ове општине важити само оне

¹⁹ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 291.

одлуке која она донесе, што су одборници једногласно прихватили.²⁰ Очигледно је било да је у Сарајеву владала општа криза, која није била везана искључиво за националне проблеме, често истицане од представника националних странака.

Након доласка СДС-а на власт у СР БиХ обиљежавању важних националних празника придавала се знатно већа пажња него што је то био случај у претходном периоду, док је на власти био СК. Почеле су се одржавати и бројне церемоније у славу важних личности из српске историје. Тако је Мјесни одбор СДС-а Кошево II–Центар крајем априла 1991. године упутио приједлог Општинском одбору СДС-а Центар–Сарајево о организовању прославе Видовдана 28. јуна текуће године. Планирано је било да се одржи богослужење и уређење простора код Спомен капеле видовданским херојима, гдје је сахрањен Гаврило Принцип и други Младобосанци. Предложено је и да се на тај догађај позову челници СДС-а, СДА, ХДЗ-а, као и представници вјерских заједница. Изнесено је мишљење да се о „Гаврилу Принципу и другим родољубима” огласе интелектуалци, како би се истакао њихов историјски значај за народ у БиХ.²¹ Из наведеног се јасно може уочити колики је значај тада придаван историјском памћењу у условима југословенске кризе.

Први ратни командант тзв. Армије РБиХ и један од оснивача *Патриотске лиге*, муслиманске паравојне формације, генерал Сефер Халиловић, назвао је академика Милорада Екмечића у свом дјелу *Лукава стратегија* четничким идеологом. Он је сматрао великим промашајем власти у тадашњој СР БиХ то што је овај српски историчар 1991. године добио награду ЗАВНОБиХ-а. Засметала му је и чињеница да је пригодну бесједу приликом уручивања овог признања одржао проф. др Енес Пелидија, тадашњи портпарол СДА. Халиловић је Екмечића сматрао и дијелом тзв. „београдске филијале” на Филозофском факултету у Сарајеву.²² Овакви наводи свједоче о томе да је идеолошка заслијепљеност појединих истакнутих личности у муслиманском народу тог времена ишла тако далеко да је због политичких разлога занемаривана и чињеница да је академик Екмечић био један од најистакнутијих историчара на југословенском простору. Да су овакви ставови били распрострањени у муслиманском друштву свједочи и допис читаоца Муниба Таловића упућен „Муслиманском гласу”, објављен на страницама ових новина. У њему се истиче да се Универзитет у Сарајеву и Академија наука и умјетности БиХ налазе под „окупацијом једне нације“

²⁰ Исто.

²¹ РЦИПЗ, ЕА, Мјесни одбор SDS, Кошево II – Centar, Sarajevo, Pripreme za proslavu Vidovdana – 28. juna 1991. godine u groblju gdje je Spomen kapela vidovdanskim herojima Gavrilu Principu i drugim, 29. aprila 1991, 1-2.

²² Sefer Halilović, *Lukava strategija*, Sarajevo 1998, 81-82.

(мисли се на Србе, прим. аут.), при чему се не даје никакав доказ за такве наводе.²³

За разумијевање догађаја из 1991. године веома је интересантан и документ у виду упитнка који је 1993. године својеручно попунио истакнути официр тзв. Армије РБиХ – Мехо Каришик. Из овог документа сазнајемо да је поменути у чину капетана бојног брода напустио Југословенску народну армију (ЈНА) 8. августа 1991. године и да је приступио Оружаним снагама (ОС) тзв. РБиХ већ 10. августа исте године. Међутим, у упитнику је наведено и да је Каришик ангажован у тзв. Армији РБиХ 7. априла 1991. године, иако је познато да ова формација званично не постоји у том тренутку.²⁴ Каришик је под дјеловањем у тзв. Армији РБиХ подразумевао и период ангажовања у паравојној формацији *Патриотска лига*, чији је један од оснивача био управо и он сам.

О оснивању муслиманских паравојних формација свједочио је и истакнути генерал тзв. Армије РБиХ Вахид Каравелић. Овај официр је у свом дјелу навео да су *Зелене беретке* биле прва организована паравојна формација муслиманског народа у тадашњој СР БиХ. *Зелене беретке* су, према његовим ријечима, створене 31. марта 1991. године у Сарајеву, од када „фактички датира” и *Патриотска лига*, најорганизованија и најмасовнија муслиманска паравојна формација.²⁵

Важан датум у развоју *Патриотске лиге* био је 10. јун 1991. године, када је на скупу организованом у сарајевском Дому милиције, уз учешће великог броја бошњачких јавних радника и представника СДА, основано Вијеће националне одбране муслиманског народа. *Патриотска лига* је од тада дјеловала као војно крило унутар овог Вијећа.²⁶

Нису то биле једине активности на плану војног оспособљавања и припрема за ратне сукобе код муслиманског становништва у Босни и Херцеговини. Тако је СДА већ 8. јула 1991. године сачинила списак од 463 лица која су била кандидати за обуку специјалаца у МУП-у Републике Хрватске. Поједини припадници муслиманског народа су у Хрватској 1991. године стицали и ратно искуство у окршајима са ЈНА, једином легалном војном формацијом у тадашњој Југославији. На крају поменутог документа наведено је да ће наставак овог списка бити сачињен за седам дана, што

²³ Munib Talović, *Okupacija Univerziteta*, Muslimanski glas, br. 8., 14. VI 1991, 4.

²⁴ Видјети у: Данило Н. Целетовић, *Злочини у Храсници*, Српско Сарајево 2000, 231-232.

²⁵ Vahid Karavelić, *Agresija na Bosnu i Hercegovinu (sjeveroistočna Bosna 1991. do 1992.)*, Sarajevo 2004, 13.

²⁶ Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 111. viteške brdske brigade*, Sarajevo 2020, 28.

додатно свједочи о масовности појаве слања муслиманског становништва на обуку за специјалне јединице у Хрватску.²⁷

О илегалним састанцима чланова *Патриотске лиге* у сарајевском насељу Храсница интересантно свједочанство оставио је Сефер Халиловић у његовом већ поменутом дјелу: „Безброј је дивних примјера босанског пожртвовања: Хасија и Касим Ибрахимовић у својој су кући у Храсници били домаћини читавом Штабу ПЛ-а (*Патриотске лиге*, прим. аут.). Код њих су настали и најзначајнији документи и планови, у њиховим смо собама простирали карте и организирали састанке. Код њих сам и упознао Изетбеговића. Када сам једном, случајно, Хасију упитао ко то све финансира, рекла ми је: ‘Ово је нама умјесто хаџа’.”²⁸ Ово свједочанство директно говори о учешћу политичког и војног врха муслиманског народа у илегалном војном организовању знатно прије почетка ратних дешавања. Веома је упечатљив још један примјер војног организовања који је Халиловић поменуо у свом дјелу. По његовим ријечима, Шељо Ђешевић, командант *Патриотске лиге* у сарајевском насељу Соколовић колонији, је већ у децембру 1991. године имао 500 организованих припадника ове формације под својом контролом.²⁹ Био је то прилично велики број бораца припремљених за рат, нарочито ако имамо у виду величину овог насеља, али и то да је рат на овом подручју почео тек пар мјесеци касније.

Организовање *Патриотске лиге* обављено је са највише успјеха у Сарајеву. О томе свједоче следећи наводи из разговора вођеног 2. децембра 1991. године између Сефера Халиловића и Алије Изетбеговића, које је Халиловић објавио у свом дјелу: „Објаснио сам све што смо урадили на сарајевској регији и истрајавао на тврдњи да је неопходно поступак организације довести на исти ниво у свим регијама, а онда наставити са још интензивнијим радом. Предсједник ме гледа и пита: ‘А шта ако читав посао буде узалудно урађен? Ти ћеш, човјече, на овај начин мобилисати преко 50.000 људи’. ‘Не 50.000, Предсједниче, већ макар 250.000. А ако хоћете суверену државу, тај посао није узалудан: добит ћете окосницу босанске армије’, одговорио сам. Онда он изрече историјско: ‘Да. Наставите да радите на територији цијеле републике, као што сте урадили у Сарајеву’.”³⁰

О томе колико су озбиљне биле припреме муслиманског народа у БиХ за рат свједоче и наводи из документа под називом *Директива за одбрану суверенитета БиХ*, који је 25. фебруара 1992. године издао Главни штаб

²⁷ Onlajn arhiva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Objedinjeni sudski spisi (OSS), IT-05-88: Popovic et al, dokaz 4D00512, SDA Sarajevo, Spisak kandidata za obuku specijalaca u MUP-u Republike Hrvatske, Sarajevo, 08. 07. 1991, 1-14.

²⁸ Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 111.

²⁹ Исто, 110.

³⁰ Исто, 68.

Патриотске лиге БиХ: „Наше снаге су организоване у *Патриотску лигу БиХ* у формације од вода до одреда и бригаде, укупне јачине 120.000 људи. С отпочињањем борбених дејстава очекивати је већи прилив добровољаца, припадника МУП-а БиХ, припадника ЈА (Југословенске армије, прим. аут.), као и снага муслиманског народа ван територије БиХ, што би повећало јачину наших снага на око 150.000 људи.”³¹ На основу ових навода може се закључити да је муслиманска страна веома успјешно спровела своје припреме за рат, иако се то одвијало на потпуно нелегалан начин.

Иако је бошњачки историчар Месуд Шадинлија у једном од својих дјела навео како су током 1991. године формиране само мање борбене групе код Муслимана, претходни наводи јасно свједоче да то ипак није био случај. Ипак, исти аутор истиче да је значајније наоружавање Муслимана омогућено након заузимања дијела гарнизона ЈНА у Хрватској од стране хрватских снага, преко којих је СДА набављала наоружање.³² Овакви наводе свједоче о блиској сарадњи разбијача југословенске државе.

Биљана Плавшић, која је 1991. године била члан Предсједништва СР БиХ, присјећала се касније у својим мемоарима времена које је претходило рату: „Касније смо ми Срби из Сарајева у избеглиштву, често међусобно препричавали сличне догађаје из тог предратног времена. Причали су: ‘навече ми је био комшија муслиман у кући, а сутра окреће главу, неће ни да поздрављива’. Промена односа према ЈНА, према пријатељима, друговима, комшијама Србима наређивана је однекуда из позадине, а томе је претходила пропаганда која се ширила међу њима на њиховим скуповима који су за нас били непознати.”³³

Колико су припреме за рат код муслиманске стране биле системског карактера свједоче и слjedeћи наводи Мехи Каришика: „Међутим, те војне формације (*Патриотска лига*, прим. аут.) нису биле увезане ни формацијски заокружене. Прије доласка нас официра, било је људи у МУП-у, Министарству одбране и Скупштини Града Сарајева који су много урадили на прикупљању документације, скривању картона војних обвезника, микрофилмовању. Они су неке наше људе, који су дезертирели из Армије, прихватили и запошљавали.”³⁴

Први припадници муслиманских паравојних формација током 1991. године обучавани су на илегалним полигонима у БиХ и Хрватској. Међу њима је био велики број вјерских фанатика, екстремних националиста и криминалаца. Многи од њих су у каснијем периоду имали важне функције у војном и цивилном руководству тзв. РБиХ.³⁵ Чланови и симпатизери СДА су

³¹ Видјети у: Sefer Halilović, *Lukava strategija*, 222.

³² Mesud Šadinlija, *Za Sarajevo, za Bosnu svoju...*, 29.

³³ Биљана Плавшић, *Сведочим*, књ. 1, Бања Лука 2005, 36.

³⁴ Šefko Hodžić, *Bosanski ratnici*, Sarajevo 1998, 9.

³⁵ Radovan Radinović, *Laži o sarajevskom ratistu*, Sarajevo 2004, 52.

из СР БиХ током 1991. године, осим у Хрватску, у мањим групама одлазили на обуку и у исламске државе, гдје су додатно вјерски радикализовани. У периоду од априла до септембра 1991. године из Сарајева су у пар наврата на обуку у Либију одлазиле групе од по 15-20 људи.³⁶

Спољнополитичке савезнике за предстојеће ратне сукобе Алија Изетбеговић је у својству предсједника Предсједништва СР БиХ током 1991. године тражио у исламским земљама. У својим мемоарима присјећао се тадашње посјете Ирану, током које му је био приређен изузетан дочек, а управо су војне испоруке ове земље по његовим ријечима „одиграле важну улогу у одбрани Босне од агресије”. Посебно је истицао и своју посјету Турској током 1991. године. Важност ове посјете и блиских односа са том земљом, огледала се за њега и у томе што је те године Турска имала функцију предсједавајућег *Организације исламске конференције*, а Изетбеговићев циљ је био да се СР БиХ што више приближи овој организацији.³⁷ Осим поменутих дипломатских мисија, Изетбеговић је повукао и неке политичке потезе који су додатно заострили већ прилично компликовану ситуацију у БиХ. Један од њих је био захтјев да Предсједништво СР БиХ донесе одлуку о неупућивању регрута из БиХ у ЈНА. То је учињено 1991. године, у жељу рата у Хрватској. Српски чланови Предсједништва СР БиХ, Биљана Плавшић и Никола Кољевић, били су против те иницијативе, али је она усвојена већином гласова.³⁸

У структури ЈНА дошло је промјена након ратних сукоба у Словенији и Хрватској. Тако је крајем 1991. формирана 2. војна област (ВО) ЈНА, са сједиштем у Сарајеву.³⁹ У урбаном дијелу Сарајева, непосредно поред Команде 2. ВО налазила се и Команда 4. корпуса ЈНА. На простору Сарајева и његове непосредне околине био је смјештен велики број војних објеката ЈНА, као и припадника ове једине регуларне војне формације у Југославији, па се српско становништво на почетку југословенске кризе у значајној мјери сматрало заштићеним, упркос све већем наоружавању и организовању муслиманских паравојних формација. У својој зони одговорности, поред својих матичних јединица, Команда 4. корпуса ЈНА имала је размјештену Команду 2. ВО и све њене приштапске јединице; два велика војна Школска центра: Школски центар Копнене војске (ШЦ КоВ) „Маршал Тито” са школском полигонском јединицом на пјешадијском полигону „Пазарић” и Школски центар Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране (ШЦ РВ и ПВО) „Рајловац”; Војно-географски институт у касарни „Виктор

³⁶ Драгослав Илић и др., *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату...*, 47.

³⁷ Alija Izetbegović, *Sjećanja: autobiografski zapis*, Sarajevo 2001, 88.

³⁸ Исто, 95.

³⁹ Коста Николић, „Извори Хашког трибунала о нападу на ЈНА у Сарајеву 2. и 3. маја 1992. године”, *Токови историје*, 1, Београд 2022, 261.

Бубањ”, неке јединице Ратног ваздухопловства и противваздухопловне одбране, позадинске базе, складишта наоружања, муниције и друге војне опреме, неколико великих предузећа намјенске индустрије и друге мање значајне установе.⁴⁰

Сплетом околности и неправовременим реаговањем командног кадра ЈНА, у првим мјесецима 1992. године највећи број јединица у касарнама широм Сарајева дошао је у врло неугодну ситуацију, услед све израженијег дјеловања муслиманских паравојних формација, које су опкољавале ове касарне, а касније вршиле и директне нападе на снаге ЈНА.⁴¹

Пропагандна активност усмјерена против ЈНА била је током 1991. године веома изражена у свим југословенским републикама у којима су сецесионисти постепено преузимали примат. Та пропаганда је често укључивала и веома агресивне иступе. Тако је *Савез мајки чији су синови у војсци „бивше ЈНА”* у свом *Прогласу* позивао на освету у случају погибје њихових синова у јединицама ЈНА. Мајкама широм Југославије је том приликом поручено: „Ваше је свето право одузети живот сваком вишем официру данашње српско-четничке армије или неком од његове фамилије, не бирајући средства да то урадите (солна киселина у пролазу, нож, отров, ватрено или хладно оружје и сл.). Освету тражи ваш погинули син!”. Проглас завршава сљедећим ријечима: „Свако наше погинуло дијете мора бити освећено, крв за крв.”⁴² Ово је само један у низу доказа о свој тежини ситуације са којом су се суочавали припадници ЈНА, између осталих и они у Сарајеву.

Имајући све ово у виду, поједини припадници српског народа у Сарајеву одлучили су да се самоорганизују у војном погледу. Тако је долазило и до бројних појава самоиницијативног наоружавања Срба у Сарајеву, које је понекад попримало и масовне размјере. У овим процесима су често учествовали и припадници полицијских структура српске националности, као и чланови и симпатизери СДС-а. О томе свједоче и тадашњи извјештаји МУП-а.⁴³

Српски народ се током 1991. покушавао организовати и у политичком погледу. У томе је најзначајнију улогу имао СДС, чијом заслугом су успостављене српске аутономне области, на простору БиХ гдје је српски народ представљао већину у етничком погледу. Тај процес је на замаху

⁴⁰ Благоје Ковачевић, *Сарајевско-романијска регија у Одбрамбено-отаџбинском рату 1992–1996.*, Бања Лука 2024, 19.

⁴¹ *Исто*, 20.

⁴² РЦИРЗ, ЕА, *Savez majki čiji su sinovi u vojsci bivše JNA, a danas srpsko-četnička okupatorska armija*, *Proglas*, Sarajevo, septembar 1991.

⁴³ РЦИРЗ, ЕА, SR BIH, MUP, Uprava za analitičko-informative poslove SJB i funkcionisanje informativnog sistema, Odjeljenje za analitičko-informative poslove i dokumentaciju SJB, *Bilten značajnijih dnevnih događaja*, Broj: 202, 16. 10. 1991., 2-3.

добило током јесени 1991. године, када је званично дошло и до формирања Српске аутономне области (САО) Романијско-бирчанске, чије се сједиште налазило у Сарајеву, иако у њу нису биле укључене сарајевске општине које су обухватале урбану зону овог града.⁴⁴ Иако је све то рађено у оквирима СР БиХ, поједини бошњачки аутори су наводили како је то био дио наводних припрема за „агресију на Босну и Херцеговину”.⁴⁵ Поставља се питање како је могуће да држављани СР БиХ изврше агресију на сопствену земљу?

У условима тешке политичке кризе у Југославији, српски и муслимански политичари су током љета 1991. године покушавали постићи међусобни споразум. Опозициона Муслиманска бошњачка организација (МБО) намјеравала је да склопи договор са представницима Срба у СР БиХ. Лидер ове странке, Адил Зулфикарпашић, је зарад тога разговарао са Радованом Караџићем и Слободаном Милошевићем, председником СР Србије. У разговорима о овом питању учествовали су и други важни представници српског народа у БиХ, као и Мухамед Филиповић испред МБО. Текст тзв. „историјског споразума” објављен је 1. августа 1991. у Сарајеву.⁴⁶ Споразум је предвиђао „међусобно признавање суверености појединих народа и осигуравање пуног територијалног интегритета и политичког субјективитета Босне и Херцеговине и њеног истовјетног уставно-правног положаја с осталим републикама у заједничкој држави Југославији”. Хрватска страна је била позвана да приступи овом споразуму.⁴⁷ Градски одбор СПКД „Просвјета” у Сарајеву поздравио је склопљени договор и изразио жељу да овакво дјеловање Зулфикарпашића подржи комплетан муслимански народ.⁴⁸ Ипак, споразум није заживио, јер није добио подршку од врха СДА. Слободан Милошевић је за споразум покушавао да придобије и Изетбеговића, па му је понудио да буде председник „нове” Југославије, али је он то одбио. Припадници СДА су тада почели оптуживати Зулфикарпашића и Филиповића као „издајнике муслиманских интереса”. Захваљујући оваквим потезима пропуштена је прилика да се дође до мирног рјешења нагомиланих проблема у БиХ.⁴⁹

У појединим сарајевским општинама представници СДС-а су били веома незадовољни постављањем кадрова на руководеће функције у

⁴⁴ Коста Николић, *Југославија, последњи дани: 1989-1992. Књ. 3, Разарање државе, стварање држава*, Београд 2022, 276.

⁴⁵ Nedžad Ajnadžić, *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva*, Сарајево 2012, 73.

⁴⁶ Коста Николић, *Југославија, последњи дани: 1989-1992. Књ. 3*, 255-258.

⁴⁷ Исто, 259-260.; Драга Мاستиловић, *Затирање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, Београд 2017, 196.

⁴⁸ РЦИРЗ, ЕА, „Просвјета”, Српско просвјетно и културно друштво у Сарајеву, Отворено писмо г-дину Адилу Зулфикарпашићу, Сарајево, 15. августа 1991. год.

⁴⁹ Коста Николић, *Југославија, последњи дани: 1989-1992. Књ. 3*, 259-262.; Драга Мاستиловић, *Затирање Срба...*, 196.

јавним предузећима, јер су те позиције најчешће добијали Муслимани. Представници СДС-а у Хаџићима су се жалили Главном одбору СДС-а БиХ и због тога што се број Срба у резервном саставу милиције временом смањивао у односу на број Муслимана, те да су на сва три мјеста командира ратне станице милиције у овој општини (Тарчин, Пазарић и Хаџићи) постављени Муслимани.⁵⁰

Нарочито је тежак био положај оних сарајевских Срба који су заузимали важне положаје у структури СДС-а. Дана 20. августа 1991. године велика група специјалаца претресала је кућу предсједника Мјесног одбора СДС Пофалићи, Милана Крстовића. Наводни разлог претреса била је сумња да се у његовој кући крије велика количина наоружања и већа група наоружаних људи. Претресом је утврђено да ове сумње нису оправдане, али је овај догађај изазвао велику узнемиреност српског становништва у овом насељу и општини Ново Сарајево у цјелини. Из СДС-а Ново Сарајево су након овог догађаја поручили да ће приступити самоорганизованој заштити уколико се догађај попут наведеног понови.⁵¹

Сарајевски Срби су у љето 1991. године, када је вођен рат у Хрватској, упућивали новчану помоћ својим сународницима на овом подручју.⁵² Био је то израз солидарности у времену када општа ситуација ни у Сарајеву није била задовољавајућа. Осим тога, поједини сарајевски Срби су се добровољно пријављивали у ЈНА током 1991. године. Документ који је сачинила муслиманска страна доноси списак од 957 добровољаца само из општине Илијаш.⁵³ Већ у јесен 1991. године изношени су закључци да је ситуација у Граду забрињавајућа. У жалби коју је Извршни одбор СДА изнио на рачун рада помоћника министра унутрашњих послова, Момчила Мандића, наведено је да се на готово сваком ћошку „врши шверц оружјем, дрогом, девизама... Пуцњаве, убиства постају трајно обиљежје живота у Сарајеву, а рад Мандићевих кадрова је готово непримјетан...”⁵⁴ Иако су оптужбе за такво стање у Сарајеву упућене на Мандићев рачун, чињеница је да за тако велике проблеме није могла бити крива искључиво српска страна у заједничком МУП-у.

⁵⁰ РЦИРЗ, ЕА, *Srpska demokratska stranka BiH, Opštinski odbor Hadžići, Dostava traženih podataka*, Број: 62/91, Hadžići, 5. новембра 1991. године.

⁵¹ РЦИРЗ, ЕА, *Српска демократска странка БиХ, Општински одбор Ново Сарајево, Саопштење за јавност Српске демократске странке Ново Сарајево*, Број: 39/91, 21. 8. 1991.

⁵² РЦИРЗ, ЕА, *Mjesni odbor SDS BiH Koševo II, Obavijest, Sarajevo*, 19. јула 1991. године.

⁵³ РЦИРЗ, ЕА, *Spisak pripadnika terorističke SDS Ilijaš, koji su se dobrovoljno stavili pod komandu bivše JNA 1991. godine, radi popune njenih formacija*, 1-19.

⁵⁴ РЦИРЗ, ЕА, *Izvršni odbor SDA, Protest na rad i ponašanje Momčila Mandića, pomoćnika ministra unutrašnjih poslova BiH*, Број: 167/91, 8. 10. 1991., 2.

Студенти српске националности који су боравили у студентском дому у Неџарићима у Сарајеву апеловали су на СДС БиХ да им помогне у погледу физичке заштите живота, јер су услед политичке ситуације били суочени са опасношћу. Истицали су и да су њихове колеге студенти муслиманске и хрватске националности махом наоружани, што их је довело у још незавиднију ситуацију. У овом апелу је наведено и да српски народ носи трагично искуство геноцида у Другом свјетском рату, а дјеловало им је да би се такви догађаји могли поновити у новонасталим околностима. Због свега тога, захтјевали су да им се обезбиједи наоружање у циљу заштите сопствених живота.⁵⁵ Овакви догађаји су само један у низу примјера који свједоче о веома тешкој и напетој ситуацији у Сарајеву током 1991. године.

Плебисцит српског народа у Босни и Херцеговини о останку у заједничкој држави Југославији одржан је 9. и 10. новембра 1991. године. Организовала га је Скупштина српског народа у Босни и Херцеговини, која је конституисана 24. октобра исте године, услед претходног наметања политичке воље српском народу од стране муслиманских и хрватских представника у овој југословенској републици, који су СР БиХ покушали одвести на пут сецесионизма. На плебисциту је гласало 134.450 сарајевских Срба (што је чинило 85,56% од укупног броја Срба у Сарајеву), од којих се 134.354 (99,93% од броја Срба који су гласали на плебисциту) изјаснило за останак у Југославији. Гласало је и 10.550 грађана Сарајева несрпске националности (2,85% од укупног броја несрпског становништва у Сарајеву), од чега се 10.430 (98,86% од броја становника несрпске националности који су гласали) одлучило за останак у заједничкој држави Југославији.⁵⁶

Након овог чина, Скупштина српског народа у БиХ је 11. децембра 1991. године упутила захтјев ЈНА да „свим средствима које јој стоје на располагању брани територије Босне и Херцеговине, као саставне дијелове државе Југославије, на којима је проведен плебисцит српског народа и других грађана за останак у заједничкој држави Југославији...”⁵⁷ Био је ово очекиван потез руководства српског народа у БиХ у условима масовног војног организовања муслиманског и хрватског народа у паравојне формације. У овакво сложеним политичким околностима, одборници Скупштине општине Илијаш 24. децембра 1991. године усвојили су одлуку о издвајању ове општине из састава Града Сарајева и прикључивању Илијаша

⁵⁵ РЦИРЗ, ЕА, Grupa studenata iz Studentskog doma Nedžarići, Dopis SDS-u BiH, Број: 897-06/91, 8. 11. 1991., 1-2.

⁵⁶ РЦИРЗ, ЕА, Резултати плебисцита по општинама који је одржан 9. и 10. новембра 1991. године, 1-2.

⁵⁷ MKSJ, OSS, IT-95-5-R61: Karadzic and Mladic, dokaz P14a, Скупштина српског народа у БиХ, Захтјев Југословенској народној армији, Број: 02-52/91, Сарајево, 11. децембра 1991.

САО Романија, изражавајући на тај начин и формално жељу са останком у Југославији, упркос опструкцијама хрватске и муслиманске стране.⁵⁸

У тада веома популарном листу код муслиманског народа у БиХ, под називом „Препород”, изашао је првог дана 1992. године чланак који је свједочио о томе да је већ у том периоду муслиманско руководство изграђивало наратив о Сарајеву као „опсједнутом граду”. У том чланку је пренесена изјава предсједника општине Стари Град у Сарајеву, дата у интервјуу турским новинама: „Налазимо се у великој опасности. Федерална војска (ЈНА, прим. аут.) коју контролише Србија размјештена је по планинама око Сарајева. На све стратешке тачке на овим планинама су постављене ракете средњег домета. Град у сваком трену може одлетјети у зрак.” Он је затим додао и сљедеће: „Овај историјски град су основали Османлије, њега може сачувати само турска војска. Ми желимо у Сарајеву турске војнике као мировне снаге у најкраћем могућем року да би се наш град могао заштитити.”⁵⁹ У оваквој политичкој атмосфери Сарајево је дочекало 1992. годину, у којој ће почети грађански рат у овом граду, али и у комплетној СР БиХ.

Закључна разматрања

Година 1991. представљала је прекретницу у историји Сарајева и Босне и Херцеговине, када је југословенска криза досегла највеће размјере. На основу анализе докумената и релевантне литературе, може се закључити да је Сарајево, упркос својој дотадашњој улози симбола мултиетничности, убрзано постајало поприште дубоких етничких подјела и политичких супротстављања.

Појава и доминација националних странака (СДА, СДС и ХДЗ) значајно је измијенила политички пејзаж града. Формирање муслиманских паравојних формација (*Патриотска лига*, *Зелене беретке*), одвијало се на системски начин и било је унапријед испланирано, чиме је Сарајево постајало центар нелегалног војног организовања у земљи. Истовремено, српска страна је покушавала да сачува јединство Југославије, што никако није одговарало већини муслиманских и хрватских политичких представника.

Покушаји споразума између српске и муслиманске интелигенције и политичара (нпр. договор Карацића и Зулфикарпашића) били су краткотрајни и одбијени су од стране врха СДА, што је додатно продубило сукобе. Са друге стране, сарајевски Срби су, услед пораста несигурности, прибјегавали

⁵⁸ М. Mirić, *Skupština SO Ilijaš. Srbi rekli Sarajevu zbogom*, Oslobođenje, 25. decembar 1991., 7.

⁵⁹ *Turska štampa o nama: Bosna i Hercegovina pod opsadom*, Preporod, broj 1/512, 1. januar 1992., 22.

самоорганизовању и политичком институционализовању кроз успостављање српских аутономних области.

ЈНА, као једина легална војна формација у земљи, налазила се у Сарајеву у веома незавидном положају, изложена све већој агресивности муслиманских паравојних снага и пропагандној демонизацији. Овакво дјеловање муслиманских снага, уз бројне друге политичке проблеме, водило је постепено Сарајево, али и СР БиХ у цјелини, у отворени грађански рат. Догађаји у Сарајеву 1991. године указују на то да је процес разбијања Југославије у овом граду био праћен не само политичким, већ и безбједносним и етничким дезинтеграцијама. Преплитање идеолошких, националних и вјерских компоненти створило је атмосферу неповјерења и страха, која је водила директно у оружани сукоб.

Необјављени извори:

Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Електронска архива

Onlajn arhiva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ), Objedinjeni sudski spisi (OSS):

IT-05-88: Popović et al

IT-95-5-R61: Karadžić and Mladić

Штампа:

Muslimanski glas (1991)

Oslobođenje (1991)

Preporod (1992)

Интернет извори:

<https://www.bzk.ba/preporod-je/>

<http://www.statistika.ba/?show=7#tab5>

https://www.youtube.com/watch?v=UCe5DRukNto&ab_channel=RAStevizija

Литература:

Ajnadžić, Nedžad. *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva*, Sarajevo 2012.

Алексић, Јован. „Однос Милорада Екмечића према српском националном питању у контексту грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992–1995)”,

Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источно Сарајеву, Источно Сарајево 2024.

Arnautović, Suad. *Izbori u Bosni i Hercegovini '90.: analiza izbornog procesa*, Sarajevo, 1996.

Donia, Robert J. *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo 2006.

Закључни извјештај Независне међународне комисије за истраживање страдања Срба у Сарајеву од 1991. до 1995. године, Бања Лука 2020.

Izetbegović, Alija. *Sjećanja: autobiografski zapis*, Sarajevo 2001.

Илић, Драгослав и др. *Република Српска у Одбрамбено-отаџбинском рату: историјски преглед*, Бања Лука 2018.

Karavelić, Vahid. *Agresija na Bosnu i Hercegovinu (sjeveroistočna Bosna 1991. do 1992.)*, Sarajevo 2004.

Ковачевић, Благоје. *Сарајевско-романијска регија у Одбрамбено-отаџбинском рату 1992–1996.*, Бања Лука 2024.

Латиновић, Горан. „Дабробосанска епархија Српске православне цркве у посљедњој деценији 20. вијека”, *Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источно Сарајеву*, Источно Сарајево 2024.

Мастиловић, Драга. *Затирање Срба у Босни и Херцеговини у 20. вијеку*, Београд 2017.

Маџар, Божидар. *Просвјета: Српско просвјетно и културно друштво 1902-1949*, Бања Лука–Српско Сарајево 2001.

Николић, Коста. „Извори Хашког трибунала о нападу на ЈНА у Сарајеву 2. и 3. маја 1992. године”, *Токови историје*, 1/2022.

Николић, Коста. *Југославија, последњи дани: 1989-1992. Књ. 3, Разарање државе, стварање држава*, Београд 2022.

Пантелић, Жељко-Бунар. „Догађаји у Сарајеву и околини који су обиљежили период од маја 1991. године до изласка из Сарајева Команде 2. војне области”, *Улога и значај Српског Сарајева у стварању Републике Српске: зборник радова са научног скупа одржаног 15. и 16. септембра 2022. године у Источно Сарајеву*, Источно Сарајево 2024.

Perović, Latinka. „Uvodna studija”, *Jugoslavija: poglavlje 1980–1991*, Beograd 2021.

Плавшић, Биљана. *Сведочим*, књ. 1, Бања Лука 2005.

Radinović, Radovan. *Laži o sarajevskom ratištu*, Sarajevo 2004.

Halilović, Sefer. *Lukava strategija*, Sarajevo 1998.

Hodžić, Šefko. *Bosanski ratnici*, Sarajevo 1998.

Целетовић, Данило Н. *Злочини у Храсници*, Српско Сарајево 2000.

Šadinlija, Mesud. *Za Sarajevo, za Bosnu svoju: od 13. novosarajevske do 111. viteške brdske brigade*, Sarajevo 2020.

*Summary***Georgije Vulić****SARAJEVO 1991 – ESCALATION OF THE POLITICAL
CRISIS AND THE ROAD TO WAR**

Drawing on archival sources, contemporary press, and academic literature, this paper examines the political and security circumstances in Sarajevo in 1991, during the dissolution of Yugoslavia and the preparations for the armed conflict in Bosnia and Herzegovina. Although Sarajevo had long been regarded as a symbol of multiethnicity and the Yugoslav idea, the outbreak of war in Slovenia and Croatia led to a significant rise in tensions within the city. During this period, the Muslim population organized paramilitary formations, the most notable being the *Patriotic League*. Serbian political leaders in Sarajevo, despite growing concerns and political frictions, consistently advocated for the preservation of Yugoslavia. The primary objective of this study is to elucidate the circumstances that contributed to the outbreak of the civil war in Sarajevo.